

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ: ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ/ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ

Βασίλης Πεσμαζόγλου, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστημίου Κρήτης

Ι. Εισαγωγή

Επιβάλλεται κατ' αρχήν μια διευκρίνιση: ο όρος "κοινωνική", στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, χρησιμοποιείται ως επιθετικός προσδιορισμός (λ.χ. "Κοινωνική Ευρώπη", "κοινωνικός χώρος"), κατ' ουσίαν σε αντιδιαστολή με τους όρους "οικονομική" ή "πολιτική": οι τελευταίοι παραπέμπουν, ο μὲν πρώτος στην ενοποίηση των αγορών με την άρση των ποικίλων φραγμών στο ενδο-ευρωπαϊκό εμπόριο αλλά και στη μακροοικονομική ενοποίηση (ΟΝΕ), ο δε δεύτερος στη διαδικασία εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων των εθνικών κρατών στο διακρατικό/υπερεθνικό κέντρο λήψης αποφάσεων -στο οιονεί κράτος των Βρυξελλών. Όπως θα φανεί όμως και στη συνέχεια, οι οικονομικές και πολιτικές πτυχές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης επιδρούν στην κοινωνία: ίσως μάλιστα να έχουν κοινωνικές προεκτάσεις και επιπτώσεις σημαντικότερες από την στενώς νοούμενη "κοινωνική" πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΕΚ)/ Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ).

Η σύγχυση αυτή δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο του ευρωπαϊκού γίγνεσθαι και των ευρωπαϊκών σπουδών: ο όρος "κοινωνική" χρησιμοποιείται κατ' αναλογία, μεταφερόμενος από το εθνικό επίπεδο όπου και ιστορικά διαμορφώθηκε. Όταν αναφερόμαστε στην οικονομική πολιτική ή στο οικονομικό επιτελείο μιας κυβέρνησης, θεωρούμε ευλόγως ότι έχουν ως αντικείμενο τον προϋπολογισμό του δημοσίου, τα επιτόκια, τον πληθωρισμό, την απασχόληση, το ισοζύγιο -μεγέθη που όχι απλώς επηρεάζουν την κοινωνία, αλλά κατ' ουσίαν αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της. Η δε "κοινωνική" ενασχόληση του κράτους μέσω των αρμοδίων υπουργείων (λ.χ. Εργασίας, Παιδείας, Υγείας/Κοινωνικής Πρόνοιας) δεν αποτελεί παρά υποσύνολο, ενίοτε μικρό και περιθωριακό, του συνόλου των κρατικών παρεμβάσεων (ή μη παρεμβάσεων, προς όφελος των δυνάμεων της αγοράς). Τέλος, με τη σειρά του, ο ακαδημαϊκός χώρος, με την κατάτμηση ανάμεσα σε οικονομικά, κοινωνιολογία, πολιτικές επιστήμες κ.λπ. (που αντανakλά μία εν πολλοίς χρήσιμη εξειδίκευση) συμβάλλει και αυτός στην προαναφερθείσα εννοιολογική σύγχυση.

Στο κείμενο που ακολουθεί, αρχικά παρουσιάζονται ορισμένα ιστορικά και νομικά/θεσμικά δεδομένα: στη συνέχεια εξετάζονται ορισμένες συγκεκριμένες εκδηλώσεις της ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής. Τέλος, επιχειρείται μια πολιτικο-οικονομική προσέγγιση/ανάγνωση της διαδικασίας οικοδόμησης μιας κοινωνικής Ευρώπης.

II. Από τη Συνθήκη της Ρώμης στο Μάαστριχτ

Η Συνθήκη της Ρώμης, με την οποία ιδρύεται το 1957 η ΕΟΚ, αν και υπογράφεται σε μια περίοδο επέκτασης του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη, επικεντρώνεται στην οικονομική ολοκλήρωση. Ωστόσο, το άρθρο 2 θέτει ως στόχο την *αρμονική και ισόρροπη* οικονομική ανάπτυξη και την *επιταχυνόμενη ανύψωση του βιοτικού επιπέδου*. Τα άρθρα με έμφαση κοινωνική χροιά και προεκτάσεις αφορούν είτε στην εξασφάλιση, μέσω της ΚΑΠ, ενός *δικαίου βιοτικού επιπέδου* για το γεωργικό πληθυσμό (άρθρο 39 παρ. β), είτε στη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων (άρθρα 48-51) και της ελεύθερης εγκατάστασης και εξάσκησης επαγγέλματος (άρθρα 52-58). Εξάλλου, στον κατ' εξοχήν κοινωνικού περιεχομένου Τίτλο III, προβλέπεται η συνεργασία/εναρμόνιση των κρατών μελών στο κοινωνικό πεδίο (άρθρα 117-128): τα άρθρα 117-118 αναφέρονται στην απασχόληση και το δικαίωμα στην εργασία, στις συνθήκες εργασίας, στην επαγγελματική εκπαίδευση, κατάρτιση και επιμόρφωση, στην κοινωνική ασφάλιση και προστασία, στο δικαίωμα διαπραγματεύσεων εργαζομένων και εργοδοτών και διαμόρφωσης συλλογικών συμβάσεων. Το άρθρο 119 αναφέρεται στην ισότητα αμοιβών ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία. Τέλος, με τα άρθρα 123-127 θεσπίζεται το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ). Οι διατάξεις αυτές, σε συνδυασμό με το άρθρο 100, επέτρεπαν μια περιορισμένη παρέμβαση της Κοινότητας μέσω της Επιτροπής, στην οποία αναγνωριζόταν συντρέχουσα αρμοδιότητα. Η κατ' εξοχήν κοινωνική πολιτική στην Ευρώπη οικοδομείται μεταπολεμικά μέσω των εθνικών κρατών, σε συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης, περιορισμένης ανεργίας και κεύσινιανής πολιτικής. Συνεπώς, η αναφορά, στην ιδρυτική Συνθήκη, σε μια κοινωνική πολιτική αντανakλά εν πολλοίς έναν φόβο για στρέβλωση του ανταγωνισμού λόγω ανισοτήτων στις εργοδοτικές εισφορές και διαφορών στην εργατική νομοθεσία (Νικολακοπούλου-Στεφάνου 1993, Υφαντόπουλος 1995, Delorme 1995, Quazan 1995).

Το 1987, με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (ΕΕΠ) εισάγονται νέα άρθρα κοινωνικού χαρακτήρα (118Α και 118Β) που αποσκοπούν στη βελτίωση/εναρμόνιση των πολιτικών για την προστασία, υγιεινή και ασφάλεια στους χώρους εργασίας και στην ανάπτυξη του κοινωνικού διαλόγου μεταξύ των κοινωνικών εταίρων της ΕΚ. Με τα εν λόγω άρθρα υιοθετείται, για τα θέματα αυτά, αντί της ομοφωνίας η ειδική/ενισχυμένη πλειοψηφία (όπως προβλέπεται, άλλωστε, και για όλα τα θέματα της εσωτερικής αγοράς). Πρόκειται για τροποποιήσεις που δεν αλλάζουν ριζικά την κατά βάση διακρατική/συντονιστική φιλοσοφία της αρχικής συνθήκης ως προς την άσκηση κοινωνικής πολιτικής σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Ταυτόχρονα καθιερώνονται, ως αναγκαίο συμπλήρωμα της ενιαίας αγοράς, οι έννοιες "ευρωπαϊκός κοινωνικός χώρος" και "κοινωνική και περιφερειακή συνοχή" (Νικολακοπούλου-Στεφάνου 1993, Υφαντόπουλος 1995, Delorme 1995).

Αλλά με την ΕΕΠ, η συζήτηση περί "Ενιαίας Κοινωνικής Αγοράς", "Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χώρου", "Κοινωνικής Ευρώπης" (που είναι όροι συγγενικοί, αν όχι συνώνυμοι) αποκτάει μια δυναμική. Έτσι, το Δεκέμβριο του 1989 εγκρίνεται, κατόπιν διετών συζητήσεων και αυτοεξαιρουμένου του Ηνωμένου Βασιλείου, ο Κοινωνικός Χάρτης

των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Ευρωπαίων Πολιτών, που καλύπτει τους εξής τομείς: ελευθερία κυκλοφορίας και εγκατάστασης, απασχόληση και αμοιβή, συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, κοινωνική προστασία, ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της συλλογικής διαπραγμάτευσης, επαγγελματική κατάρτιση, ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών, πληροφόρηση, διαβούλευση και συμμετοχή των εργαζομένων, υγεία και ασφάλεια στο χώρο εργασίας, προστασία ανηλίκων, ηλικιωμένων και μειονεκτούντων ατόμων. Παράλληλα, υιοθετείται ένα πρόγραμμα δράσης της Επιτροπής με 47 πρωτοβουλίες που, σεβόμενες την αρχή της επικουρικότητας, προωθούν την κοινωνική διάσταση της Ευρώπης: 1) συμβάλλοντας στην Ενιαία Αγορά, 2) προάγοντας την οικονομική και κοινωνική συνοχή και 3) ενισχύοντας την απασχόληση και αλληλεγγύη.

Το 1992 υπογράφεται η Συνθήκη του Μάαστριχτ, στην οποία δεσπόζουν τα οικονομικά (ΟΝΕ) και πολιτικά θέματα (Κοινή Εξωτερική Πολιτική-Πολιτική Άμυνας). Εκεί παγιώνεται και μια κοινωνική πολιτική δύο ταχυτήτων που προκύπτει από τη συνεχιζόμενη αυτοεξαίρεση (opt out) της Βρετανίας: αποτυπώνεται στο λεγόμενο Κοινωνικό Πρωτόκολλο, όπου οι 12 εξουσιοδοτούν τους υπόλοιπους 11 που το επιθυμούν να προωθήσουν την κοινωνική διάσταση της ευρωπαϊκής οικοδόμησης στο δρόμο που χάραξε ο Χάρτης του 1989. Στο εν λόγω Πρωτόκολλο επισυνάπτεται, δίκην Παραρτήματος, η Συμφωνία (των 11 πλέον) για την κοινωνική πολιτική. Πρόκειται, τρόπον τινά, για μια "νομική υποβάθμιση" της κοινωνικής ολοκλήρωσης που θα μπορούσε έτσι να θεωρηθεί ως μια απλή *διακρατική συμφωνία* εκτός θεσμικού κορμού και νομικού πλαισίου της ΕΚ(ΕΕ). Αλλά ακόμη και χωρίς μια τέτοια ακραία ανάγνωση του Κοινωνικού Πρωτοκόλλου, παραμένουν διαδικαστικά προβλήματα που απορρέουν από τη βρετανική αυτοεξαίρεση και τη συνύπαρξη δύο διαφορετικών νομικών πλαισίων για τα κοινωνικά θέματα. Για το μεν Συμβούλιο καθίσταται σαφές (άρθρο 2) ότι η ομοφωνία και η ειδική πλειοψηφία θα ισχύουν χωρίς τις 10 βρετανικές ψήφους. Αλλά ως προς το ρόλο των λοιπών οργάνων, της Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Δικαστηρίου, τίθεται θέμα συμμετοχής των Βρετανών (λ.χ. επιτρόπων ή ευρωβουλευτών) στη διαδικασία ψηφοφορίας και λήψης αποφάσεων επί κοινωνικών θεμάτων, όταν αυτά απορρέουν από τη συμφωνία των 11, και από το 1995 των 14 (Delorme 1995, Falkner 1996).

Παρά τις προαναφερθείσες επιπλοκές, η Συμφωνία για την Κοινωνική Πολιτική επεκτείνει και αποσαφηνίζει τις κοινοτικές αρμοδιότητες, καθορίζει ειδικούς κανόνες για τη θέσπιση μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα και προάγει το ρόλο των κοινωνικών εταίρων στην εφαρμογή της κοινωνικής διάστασης της Ευρώπης. Πιο συγκεκριμένα, διευκολύνεται πλέον η λήψη αποφάσεων (χάρη στην ειδική ενισχυμένη πλειοψηφία) για τους τομείς: υγεία-ασφάλεια-συνθήκες εργασίας, πληροφόρηση και διαβούλευση των εργαζομένων, ισότητα ευκαιριών και μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, ένταξη αποκλεισμένων ατόμων στην αγορά εργασίας. Οι τομείς για τους οποίους προβλέπεται ομοφωνία των 11 είναι: οικονομικές συνεισφορές για την προώθηση της απασχόλησης και δημιουργία θέσεων εργασίας, κοινωνική ασφάλιση και προστασία, προστασία των εργαζομένων επί τη λήξει της σύμβασης εργασίας, εκπροσώπηση και συμμετοχή στη

λήψη αποφάσεων, συνθήκες απασχόλησης για νόμιμους μετανάστες από τρίτες χώρες. Τέλος, θέματα σχετικά με τις αμοιβές, το δικαίωμα του συνεταιριζέσθαι, της απεργίας και της ανταπεργίας τίθενται ρητά εκτός κοινοτικών αρμοδιοτήτων (Ζορμπάς 1996).

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ περιέχει όμως και το Πρωτόκολλο 2, λιγότερο γνωστό αλλά ενδεικτικό της πολυπλοκότητας της "Κοινωνικής Ευρώπης": αναφέρεται στο άρθρο 119 της Συνθήκης (ΕΟΚ) περί ισότητας αμοιβών ανδρών και γυναικών, και αποσκοπεί στο να περιορίσει τις επιπλοκές ενδεχόμενης αναδρομικότητας της απόφασης του 1990 του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου περί εξομοίωσης των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων των δύο φύλων (υπόθεση Barber) (Watson 1993).

III. Κοινωνικές πολιτικές της ΕΚ (ΕΕ)

Η σύντομη αυτή επισκόπηση της ιστορίας της "Κοινωνικής" Ευρώπης μέσα από τα κείμενα των συνθηκών που σηματοδοτούν την ευρωπαϊκή οικοδόμηση πρέπει να συμπληρωθεί με την παρουσίαση ορισμένων συγκεκριμένων κοινωνικών πολιτικών, όπως αυτές διαμορφώθηκαν: ο πληθυντικός υποδηλοί την κατάτμηση, το σκόρπιο και εν πολλοίς τυχαίο των εν λόγω μέτρων που απορρέουν περισσότερο από επιμέρους λογικές και δυναμικές και δεν υπακούουν κατ' ανάγκην σε κάποια ενιαία συνολική θεώρηση/βούληση.

Α) Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)

Το ΕΚΤ, που προβλεπόταν από το άρθρο 123 της Συνθήκης της Ρώμης και άρχισε να λειτουργεί από το 1960, αποτέλεσε το σημαντικότερο μέσο άσκησης μιας ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής. Επικεντρώθηκε στην καταπολέμηση της ανεργίας μέσω προγραμμάτων επανεκπαίδευσης/κατάρτισης που απορρόφησαν το μεγαλύτερο μέρος του περιορισμένου προϋπολογισμού του. Αναμορφώθηκε το 1972 με κατεύθυνση τη χρηματοδότηση ενεργειών του ιδιωτικού τομέα που συμβάλλουν στην απασχόληση, με ιδιαίτερη έμφαση στην επα/εκπαίδευση και επανενσωμάτωση ορισμένων κατηγοριών όπως: όσων εγκαταλείπουν τη γεωργία ή εργάζονται στους προβληματικούς κλάδους της υφαντουργίας και ένδυσης, των διακινούμενων εργαζομένων, των μειονεκτούντων ατόμων, των νέων κάτω των 25 ετών και των γυναικών. Με τη δεύτερη αναμόρφωσή του, το 1984, δίνεται περαιτέρω έμφαση στους νέους κάτω των 25 ετών και στις υποβαθμισμένες περιοχές και βελτιώνεται η χρηματοδοτική του ευελιξία μέσω της πρακτικής των προκαταβολών. Τέλος, το 1988, με τη μεταρρύθμιση των Ταμείων, εντάσσεται πλέον στα διαρθρωτικά ταμεία με στόχο την καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας και της βοήθειας στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές της ΕΚ (βάσει της αντίληψης περί περιφερειακής και κοινωνικής συνοχής που υιοθετείται ως αντιστάθμισμα και συμπλήρωμα της ενιαίας αγοράς). Με τον νέο Κανονισμό - Πλαίσιο του 1993, τα ενοποιημένα πλέον Ταμεία (Κοινωνικό, Περιφερειακής Ανάπτυξης, Γεωργικό-Προσανατολισμού) λειτουργούν συντονισμένα για την από κοινού υλοποίηση

των στόχων "1" και "2" (καθυστερημένες περιφέρειες και παρακμάζουσες βιομηχανικές περιοχές), ενώ το ΕΚΤ παρεμβαίνει μόνο του για τους στόχους "3" (καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας-διευκόλυνση της επαγγελματικής αποκατάστασης νέων και αποκλεισμένων ατόμων) και "4" (προσαρμογή των εργαζομένων στις μεταβολές της βιομηχανίας και των συστημάτων παραγωγής). Για την περίοδο 1993-1999, ο "περιφερειακός" στόχος 1 απορροφά το μεγαλύτερο μέρος των πόρων, με τη στενή συνεργασία των κρατών μελών και βάσει της αρχής της προσθετικότητας (δηλαδή της διατήρησης των αντίστοιχων δημόσιων δαπανών στο ίδιο επίπεδο). Η κοινοτική συμμετοχή παρέμβασης κυμαίνεται από 25% μέχρι και 85%, ανάλογα με την περιφέρεια και το κράτος μέλος, με δυνατότητα να φθάσει το 100% σε εξαιρετικές περιπτώσεις (ενέργειες κοινοτικού ενδιαφέροντος με πρωτοβουλία της Επιτροπής) (Κολοτούρου 1993, Υφαντόπουλος 1995).

Από το 1990, τέλος, η Επιτροπή αναπτύσσει τέσσερις νέες πρωτοβουλίες: για την ανάπτυξη νέων ευκαιριών απασχόλησης και την ένταξη των νέων στην αγορά εργασίας (EUROFORUM και YOUTHSTART), για την προσαρμογή στις αλλαγές της βιομηχανίας (ADAPT), για ίσες ευκαιρίες απασχόλησης για τις γυναίκες (NOW), για την κοινωνική ενσωμάτωση και την ποιότητα ζωής μειονεκτούντων ατόμων (HORIZON και HELIOS) (Κολοτούρου 1993, Υφαντόπουλος 1995).

Β) Κοινωνική Ασφάλιση: συντονισμός ή εναρμόνιση;

Το 1971 θεσπίζεται, με τον κανονισμό 1408/71 του Συμβουλίου και βάσει του άρθρου 51 της Συνθήκης της Ρώμης, ένα σύστημα συντονισμού μεταξύ των κρατών μελών για τη διευκόλυνση της διασυννοριακής κίνησης των εργαζομένων στη μεταφορά των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων. Είναι προφανές ότι ένα ενιαίο σύστημα ασφάλισης σε όλη την Κοινότητα θα διευκόλυνε τη διακίνηση των εργαζομένων, την πλέον δύσκολα υλοποιήσιμη από τις τέσσερις ελευθερίες που προβλέπονται από την ιδρυτική συνθήκη (ελεύθερη διακίνηση εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων, εργαζομένων).

Η κοινωνική ασφάλιση για τους εργαζομένους που μετακινούνται στο εσωτερικό της Κοινότητας υπάκουσε όμως περισσότερο σε μια λογική "αρνητικής ολοκλήρωσης" (δηλαδή διακρατικού συντονισμού για τη μείωση των εμποδίων) παρά σε αυτήν της "θετικής" ολοκλήρωσης, δηλαδή της θέσπισης ενός κοινού συστήματος ασφάλισης για όλη την Κοινότητα. Η δε προσπάθεια τροποποίησης του άρθρου 51 και θέσπισης μιας ενισχυμένης πλειοψηφίας (αντί της ομοφωνίας) προσέκρουσε πάντα σε αντιρρήσεις. Αλλά, ελλείψει μιας ελάχιστης εναρμόνισης μεταξύ των εθνικών συστημάτων ασφάλισης, ακόμα και ο συντονισμός δυσχεραίνεται. Ως λύσεις έχουν προταθεί: α) το "κοινωνικό φίδι" (κατά το πρότυπο του νομισματικού), με συνολική αναβάθμιση και μερική εξομοίωση των συστημάτων που θα διευκόλυνε τη διασυννοριακή κίνηση των εργαζομένων, και β) ένα είδος 13ου (τώρα πλέον 16ου) παράλληλου, "κοινοτικού", ασφαλιστικού συστήματος, στο οποίο ο μετακινούμενος εργαζόμενος θα

μπορεί, εάν το επιθυμεί, να ενταχθεί μεταφέροντας τα "εθνικά" δικαιώματά του (Pieters 1991, Laske 1993).

Η "κοινοτικοποίηση" της κοινωνικής προστασίας θα αποτελούσε αναμφίβολα μια απαρχή δημιουργίας ενός ευρωπαϊκού Κράτους Πρόνοιας. Προς το παρόν, η Επιτροπή περιορίζεται σε έναν συντονιστικό ρόλο και στην επισημάνση των ομοιοτήτων αλλά και των σημαντικών διαφορών που υπάρχουν ανά την Ευρώπη ως προς το είδος, το εύρος, τη χρηματοδότηση και την εν γένει φιλοσοφία των εθνικών συστημάτων προστασίας (κατά Bismarck ή κατά Beveridge) (Begg & Nectoux 1995, EC Commission 1993).

Γ) Τα προγράμματα καταπολέμησης της φτώχειας

Τα μέσα της δεκαετίας του 1970 χαρακτηρίζονται από την άνηση ενός ευρωπαϊκού προβληματισμού και ευαισθητοποίησης περί τα κοινωνικά προβλήματα, που οδηγεί στην εκπόνηση, το 1974, του πρώτου Προγράμματος Κοινωνικής Δράσης. Στο πλαίσιο αυτό, με το πρώτο πρόγραμμα για τη φτώχεια (1975-1980) η Επιτροπή εγκαινιάζει την ενασχόλησή της με αυτό το αυξανόμενης οξύτητας πρόβλημα. Ακολουθεί το δεύτερο (1985-89) και αμέσως μετά το τρίτο (1989-94) με σχετικά αυξημένο προϋπολογισμό (55 MECU έναντι 29 MECU). Στόχος τους, αρχικά μεν η καταγραφή του προβλήματος, με τη συνδρομή και της EUROSTAT: πάνω από 50 εκατ. άτομα με χαμηλό εισόδημα, 3-5 εκατ. άστεγοι ή κάτω από κακές στεγαστικές συνθήκες, 20 εκατ. άνεργοι, εκ των οποίων οι μισοί μακράς διαρκείας (Ευρ. Επιτροπή, KOM(95) 94, Kohl 1996, Νικολακοπούλου 1996). Πέραν της γνώσης-καταγραφής, τα προγράμματα αυτά υιοθετούν μια πολυδιάστατη προσέγγιση του θέματος, προωθούν τη δοκιμή καινοτόμων στρατηγικών καταπολέμησης της φτώχειας και τη δημόσια συζήτηση και επικεντρώνονται σε "πρότυπες ενέργειες", δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο μη κυβερνητικών οργανισμών (NGOs).

IV. Πολιτικο-οικονομικές παράμετροι της κοινωνικής Ευρώπης

Η κοινωνική πολιτική της ΕΚ (ΕΕ) απορρέει και επηρεάζεται από μια σειρά παραμέτρους που συνυπάρχουν, λειτουργώντας ταυτοχρόνως σε διαφορετικά επίπεδα. Ας επιχειρήσουμε μian ανάγνωση και ανατομία τους:

Α) Η εσωτερική λογική και δυναμική της ολοκλήρωσης

Από μια πλευρά, η "Κοινωνική Ευρώπη" είναι ένα αναγκαίο λογικό επακόλουθο της όλης διαδικασίας οικονομικής ολοκλήρωσης -και παρουσιάζεται συχνά με αυτούς τους όρους. Αποτελεί, δηλαδή, απαραίτητο συμπλήρωμα της συσσωμάτωσης των αγορών αγαθών και υπηρεσιών, ιδίως στο πλαίσιο της διαδικασίας της ενιαίας εσωτερικής αγοράς: δίχως παράλληλη εναρμόνιση στην αγορά εργασίας ελλοχεύει ο κίνδυνος

στρέβλωσης του ανταγωνισμού (μέριμνα που διαπερνάει εξαρχής την ιστορία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης). Μια ανάλογη λογική και δυναμική, σημειωτέον, διέπει και την περιβαλλοντική πολιτική της ΕΚ(ΕΕ): η αποφυγή του περιβαλλοντικού ντάμπινγκ.

Κοντολογίς, η κοινωνική πολιτική αποσκοπεί στην αποφυγή ενός ανεξέλεγκτου αγώνα δρόμου των 15 (14) κρατών μελών για αύξηση της ανταγωνιστικότητας και προσέλκυση επενδύσεων μέσω μιας συμπίεσης του εργατικού κόστους (με την ευρεία έννοια, δηλαδή συμπεριλαμβανομένων των εργοδοτικών εισφορών και των εν γένει συνθηκών εργασίας). Γι' αυτό και η αυτοεξαίρεση της Βρετανίας λειτουργεί, δυνάμει, ως τροχοπέδη εμποδίζοντας ενδεχομένως τολμηρές πρωτοβουλίες -αν και, κατά τα φαινόμενα, οι βρετανικές διεθνικές επιχειρήσεις, διαφοροποιούμενες από την κυβέρνησή τους*, δείχνουν προθυμία να συμμορφωθούν λ.χ. με την οδηγία για Ευρωπαϊκά Εργατικά Συμβούλια (Falkner 1996).

Η διεύρυνση του άρθρου 118 (118Α), το οποίο αρχικά αναφερόταν αποκλειστικά στην υγεία και ασφάλεια, ενώ τώρα πλέον κάνει λόγο για "περιβάλλον εργασίας", κατατείνει πράγματι σε μια εξομίσωση προς τα πάνω των συνθηκών εργασίας στην ΕΕ (Däubler 1995). Βέβαια, ο κίνδυνος διαταραχής λόγω του κοινωνικού ντάμπινγκ στο εσωτερικό της ΕΕ ενδέχεται να είναι μικρότερος απ' ό,τι συχνά παρουσιάζεται, διότι οι μισθολογικές διαφορές Βορρά-Νότου εν πολλοίς αντισταθμίζονται από αντίστοιχες διαφορές στην παραγωγικότητα (Adnett 1995). Το πρόβλημα όμως τίθεται και σε σχέση με τη νομισματική ενοποίηση: στο μέλλον, ελλείψει συναλλαγματικής πολιτικής, το κόστος εργασίας αναδεικνύεται στον κατ' εξοχήν δίαυλο αφομοίωσης των εσωτερικών διαταραχών και σε βασικό μέσο προσαρμογής (Κουτσιαράς 1992).

Όμως, η διεθνοποίηση της οικονομίας και η περαιτέρω απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου καθώς και η αυξανόμενη σύνδεση των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης με την ΕΕ, επιβάλλουν όλο και περισσότερο την ύπαρξη και τήρηση διεθνών κοινωνικών (και περιβαλλοντικών) κανόνων. Πόσο μάλλον στο εσωτερικό της ΕΕ: διότι μόνον υπ' αυτήν την προϋπόθεση μπορεί η ΕΕ να διαπραγματευθεί πειστικά και αποτελεσματικά (λ.χ. στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου-ΠΟΕ) για να εφαρμοστούν διεθνώς ανάλογες ρήτρες (που κατά κανόνα είναι μάλλον ηπιότερες). Κατά πόσον μια "διεθνοποίηση της κοινωνικής ευαισθησίας" (όπως λ.χ. αυτή που από καιρό προωθεί το Διεθνές Γραφείο Εργασίας) είναι εφικτή και μπορεί να αντισταθμίσει τις τεράστιες αλλαγές που επιφέρουν η τεχνολογική αλλαγή, η μετανάστευση και η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής, παραμένει ερώτημα ανοικτό (Kapstein 1996).

Πέραν του κινδύνου στρέβλωσης στον ενδοκοινοτικό ανταγωνισμό και κοινωνικού ντάμπινγκ και του "διαπραγματευτικού" λόγου εναρμόνισης των συνθηκών εργασίας, όπως είδαμε, υπάρχει, ως προς το ειδικότερο θέμα της κοινωνικής ασφάλισης, και η ανάγκη διευκόλυνσης της ελευθερίας διακίνησης εργαζομένων, που υστερεί κατά πολύ των άλλων βασικών ελευθεριών που προβλέπει η ιδρυτική συνθήκη. Στο επιχείρημα αυτό έρχονται να προστεθούν εξελίξεις όπως η απελευθέρωση, από το 1994, της ευρωπαϊκής αγοράς ασφαλιστικών υπηρεσιών, με τις ιδιωτικές εταιρείες να

περιορίζουν την αυτονομία των εθνικών/δημόσιων ασφαλιστικών ταμείων (Leibfried 1994).

Β) Κοινωνική ή περιφερειακή συνοχή;

Στην ιστορία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η κοινωνική και η περιφερειακή αλληλεγγύη και συνοχή έχουν ενώσει τις τύχες τους. Και δικαιολογημένα: οι στόχοι αυτοί αποτελούν ένα παρεμβατικό αντιστάθμισμα στην αμιγώς φιλελεύθερη αντίληψη που βλέπει την ενοποίηση κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, ως άνοιγμα των αγορών. Έχουν οδηγήσει δε, ιδίως από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, στην αύξηση των αντίστοιχων κονδυλίων του κοινοτικού προϋπολογισμού. Οι δρόμοι τους, όμως, ταυτίζονται, συγχέονται αλλά και κάπου χωρίζουν: η περιφερειακή συνοχή έχει μια προφανή κοινωνική πλευρά, μιας και, απλούστατα, στις φτωχότερες περιοχές της ΕΕ ζουν και οι φτωχότεροι Ευρωπαίοι πολίτες που, θεωρητικά, επωφελούνται από τις κοινοτικές ενισχύσεις. Πόσο μάλλον που η ενοποίηση των ταμείων έχει οδηγήσει σε κάποια συνέργεια. Ωστόσο, από πλευράς πολιτικής δυναμικής, υπάρχει η εξής ουσιώδης διαφοροποίηση: το "περιφερειακό" αποτελεί ένα, ελάχιστα συγκαλυμμένο, "εθνικό" αίτημα των φτωχότερων κρατών μελών για κοινοτική ενίσχυση (που προβάλλεται μάλιστα, στις εν λόγω χώρες, από όλο το πολιτικό/ιδεολογικό φάσμα). Το ίδιο ισχύει και για το Ταμείο Συνοχής που θεσπίστηκε, ενόψει ΟΝΕ, ρητά για τα φτωχότερα κράτη μέλη. Αντιθέτως, η "κοινωνική" συνοχή, στο βαθμό που δεν οδηγεί και πάλι σε ένα είδος περιφερειακής μεταβίβασης πόρων, εκφράζει ένα γενικότερο και "ιδεολογικότερο" αίτημα ενίσχυσης και μέριμνας για τις φτωχότερες κοινωνικές ομάδες στο σύνολο της ΕΕ: στη σημερινή τουλάχιστον φάση ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, με έντονο το στοιχείο της διακρατικής διαπραγμάτευσης, ο πολιτικός συσχετισμός γέρνει εμφανώς υπέρ της περιφερειακής (βλέπε εθνικής) διάστασης της συνοχής -ενδεχομένως μάλιστα εις βάρος της κοινωνικής.

Γ) Η Κοινωνική Ευρώπη ως ιδεολόγημα

Η τελευταία επισήμανση μας οδηγεί στην ιδεολογική διάσταση του θέματος: Ποιο από τα δύο ισχύει: η Ενωμένη Ευρώπη στην υπηρεσία της κοινωνίας ή το αντίστροφο; Ή μήπως και τα δύο συγχρόνως; Με τη βοήθεια και των κυβερνήσεων των κρατών μελών, που επιδίδονται στη συλλήβδην μεταφορά στις Βρυξέλλες του πολιτικού κόστους των σταθεροποιητικών τους προγραμμάτων, η λέξη Μάαστριχτ έχει συνδεθεί, για το μέσο Ευρωπαίο πολίτη, με μια εξωθεν επιβαλλόμενη λιτότητα στο όνομα των αμφίβολων ωφελειών που θα προκύψουν χάρη στην καθιέρωση ενός κοινού νομίσματος. Συγκρινόμενη με τη συντελούμενη μικρο- και μακρο-οικονομική ολοκλήρωση, η παρούσα κοινωνική πολιτική της ΕΕ είναι πράγματι αμελητέα ποσότητα. Η όλη συζήτηση περί κοινωνικής Ευρώπης αποσκοπεί συνεπώς σε μια ενίσχυση της "ευρωπαϊκής ιδέας": η "Κοινωνική Ευρώπη" υπηρετεί απλώς το "Ευρώπη".

Έχουμε, όμως, χάρη σε μια σύνθετη διαλεκτική σχέση, και το αντίστροφο φαινόμενο: οι ευρωπαίοι, εις αναζήτησιν μιας νέας ώθησης, στρέφονται στον κοινωνικό στίβο ως πεδίο δόξης λαμπρόν, σπεύδοντας να συνδράμουν σε υπερεθνική κλίμακα στην επίλυση των οξυμένων κοινωνικών προβλημάτων της σημερινής Ευρώπης, συνεπικουρούμενοι μάλιστα από το γεγονός ότι εν πολλοίς πρόκειται για κοινά και νέα προβλήματα, δυσεπίλυτα για τα παραδοσιακά εθνικά κράτη προνοίας. Στην προσπάθεια αυτή επιστρατεύεται μάλιστα ο όρος "ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο" που τονίζει μεν υπαρκτές ιδιαιτερότητες της Ευρώπης σε σύγκριση λ.χ. με τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία (% κοινωνικών δαπανών επί του ΑΕΠ), αλλά παραβλέπει τις ουσιώδεις διαφορές μεταξύ των ανά την ΕΕ κρατών προνοίας (Delors 1994, Flynn 1995, αλλά και Ferrera 1996, Gough 1996).

Υπό το πρίσμα αυτό, το λεγόμενο "κοινωνικό έλλειμμα" της Ευρώπης συγγενεύει με το, περισσότερο γνωστό, "δημοκρατικό έλλειμμα": η όλη συζήτηση παραπέμπει δε στην ανάγκη ενίσχυσης της "Ευρώπης των πολιτών" σε αντιδιαστολή με αυτήν της αγοράς (Hughes 1995, Garnier 1996).

Δ) Η οριζόντια επικουρικότητα: Προς ένα είδος ευρωκορπορατισμού;

Το κοινωνικό σκέλος της Συνθήκης του Μάαστριχτ αναφέρεται προφανώς στην "κάθετη" επικουρικότητα: η ΕΕ ασκεί κοινωνική πολιτική παράλληλα με τις εθνικές και τοπικές αρχές (που είναι κατ' εξοχήν αρμόδιες) παρεμβαίνοντας μόνον όταν μια συνολικότερη κοινοτική πολιτική κρίνεται αποτελεσματικότερη και πιο πρόσφορη. Θεσμοθετεί όμως και μια "οριζόντια" επικουρικότητα αναγνωρίζοντας και προωθώντας τον κοινωνικό διάλογο, οργανωμένο σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μεταξύ εργοδοσίας, ιδιωτικής (UNICE) ή δημοσίων επιχειρήσεων (CEEP), και εργατικών συνδικάτων (ETUC): η διαβούλευση αυτή εντάσσεται πλέον οργανικά στον κοινοτικό μηχανισμό λήψης αποφάσεων. Η ρύθμιση αυτή, στην οποία συνέβαλαν οι προηγούμενες του 1992 διαβουλεύσεις μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, αποτελεί μια (ακόμα) προσπάθεια παράκαμψης του εθνικού κράτους και αναβάθμισης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που αναλαμβάνει ρόλο μεσολάβησης και διαιτησίας. Ταυτόχρονα, επιχειρείται μια αναβίωση ενός ευρωκορπορατιστικού προτύπου που είχε στο παρελθόν παρακμάσει λόγω της υπολειτουργίας της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής (ΟΚΕ) και της άνθησης μιας πληθώρας εξειδικευμένων και δραστήριων "ευρωομάδων πίεσης" στις Βρυξέλλες. Έχουμε, δηλαδή, μια τάση υποκατάστασης του πλουραλιστικού μοντέλου μεταφοράς οικονομικοκοινωνικών πιέσεων στον κοινοτικό μηχανισμό λήψης αποφάσεων με ένα πρότυπο πιο συγκεντρωτικό και δομημένο. Τίθεται, όμως, το πρόβλημα κατά πόσον ο οργανωμένος τριμερής διάλογος μεταξύ εργοδοσίας, εργαζομένων και Επιτροπής μπορεί να καλύψει, πέραν των σημαντικών "παραγωγικών" προβλημάτων (λ.χ. γονικές άδειες-συνθήκες και χρόνος εργασίας) και τα οξύτατα προβλήματα των "εκτός διαλόγου": των ανέργων, των αποκλεισμένων, της φτώχειας και κοινωνικής περιθωριοποίησης. Κοντολογίς, διερωτάται κανείς μήπως, δηλαδή, πρόκειται για μια

έκφραση, σε ευρωπαϊκό θεσμικό επίπεδο, της κοινωνίας των δύο τρίτων (Vobruba 1995).

Ε) Η σχετική αυτονομία του κοινωνικού αποκλεισμού

Η πολιτική της ΕΕ για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό έχει ταυτόχρονα την εξής δύναμη και αδυναμία: η αδυναμία συνίσταται στους ελάχιστους πόρους του κοινοτικού προϋπολογισμού που διατίθενται, σε συνδυασμό με το απόμακρο της γραφειοκρατίας των Βρυξελλών. Η δύναμη συνίσταται στη συνολική ευρωπαϊκή θεώρηση του προβλήματος, σε συνδυασμό με μια διάθεση υιοθέτησης νέων αντιλήψεων και προσεγγίσεων γύρω από το φαινόμενο της σύγχρονης φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, που τονίζουν το διαρθρωτικό και πολυδιάστατο χαρακτήρα του (εν μέρει εμπνεόμενες από τον ακαδημαϊκό/ερευνητικό χώρο). Οι καινοτόμες αυτές αντιλήψεις, μεταφερόμενες στα διάφορα κράτη μέλη επηρεάζουν, μπολιάζουν, εμπλουτίζουν την προβληματική των τοπικών φορέων (βλ. λ.χ. υπουργείο Εργασίας 1994). Η πλευρά αυτή της κοινοτικής παρέμβασης, κοντολογίς, αντλεί κάποια δύναμη από τη σχετική διπλή της αυτονομία: από την ανεξαρτησία της από τυχόν αγκυλώσεις των εθνικών/τοπικών φορέων που μένουν προσκολλημένοι σε κάποια παλαιότερη, παρωχημένη αντίληψη για τη φτώχεια, αλλά και αυτονομία από τα οικονομικά συμφέροντα και τις νομικές και πολιτικές περιπλοκές, που όπως, είδαμε προκύπτουν από μια "κοινωνική" παρέμβαση στην ίδια την παραγωγική διαδικασία.

ΣΤ) Μεταξύ κοινωνικής ρύθμισης και κοινωνικής πολιτικής

Η τελευταία αυτή επισήμανση παραπέμπει στη σημαντική διάκριση μεταξύ κοινωνικής ρύθμισης και κοινωνικής πολιτικής: η κοινωνική πολιτική της ΕΕ χαρακτηρίζεται, όπως είδαμε, και από τις δύο αυτές διαστάσεις. Η πρώτη απορρέει από την κατ'εξοχήν λογική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης που αποβλέπει στη συσσωμάτωση των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών, άρα και της αγοράς εργασίας: εξ ου και οι ποικίλες νομοθετικές ρυθμίσεις, συνήθως υπό τη μορφή οδηγιών, για εναρμόνιση σε θέματα συνθηκών εργασίας ή μεταφοράς ασφαλιστικών δικαιωμάτων, καθώς και η πρόσφατη προσπάθεια δημιουργίας επιτροπών εργαζομένων στις διεθνικές ευρωπαϊκές επιχειρήσεις. Η κατεύθυνση αυτή αντλεί δύναμη και νομιμοποίηση από το ισχύον νομικό πλαίσιο, είναι οικονομικά φθηνή -διότι απαιτεί μόνον νομοθετικό/ρυθμιστικό έργο- αλλά σε ορισμένους τομείς είναι πολιτικά επίπονη, διότι προσκρούει στην άρνηση ορισμένων τουλάχιστον κρατών μελών για διεύρυνση των κοινοτικών αρμοδιοτήτων. Τουναντίον, μια ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική, με την πλήρη έννοια της λέξης, σημαίνει κατ'ουσίαν, ακόμα και σεβόμενοι την αρχή της επικουρικότητας, δημιουργία ενός ενιαίου ευρωπαϊκού κράτους πρόνοιας: αυτό προσκρούει στη δυσκολία εναρμόνισης κατά πολύ διαφορετικών εθνικών συστημάτων, στις αντιδράσεις εθνικών κρατών στην προοπτική της απώλειας μιας δικαιοδοσίας τους και, βέβαια, στην ανυπαρξία τέτοιας τάξης κονδυλίων στον προϋπολογισμό της ΕΕ (Majone 1993).

Ζ) Η απασχόληση, λυδία λίθος και σημείο τομής δύο λογικών

Οι δύο προαναφερθείσες λογικές κοινωνικής παρέμβασης της ΕΕ τέμνονται στο ζήτημα της απασχόλησης και της ανεργίας. Η ασκούμενη πολιτική επικεντρώνεται, λ.χ. μέσω του ΕΚΤ, στην επανεκπαίδευση άνεργου εργατικού δυναμικού, αναλαμβάνοντας έναν ρόλο "Workfare State" και υποβοηθώντας την προσαρμογή στα νέα τεχνολογικά δεδομένα, ή προσπαθεί να ρυθμίσει (μη μισθολογικές) σχέσεις εργοδοσίας-εργαζομένων σε ευρωπαϊκή κλίμακα ή πειραματίζεται σε πιλοτικά, μικρής εμβέλειας, προγράμματα καταπολέμησης της φτώχειας (προσεγγίζοντας το κλασικό κράτος πρόνοιας).

Η ΕΕ προσπαθεί ταυτοχρόνως: να διατυπώσει ένα, μάλλον φιλελεύθερης έμπνευσης, πρόγραμμα για την απασχόληση μέσω της ανάπτυξης και αύξησης της παραγωγικότητας, ευελιξίας και ανταγωνιστικότητας (που συνεπάγεται μεταξύ άλλων μείωση των εργοδοτικών εισφορών) (Λευκή Βίβλος για την Ανάπτυξη, την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση 1993) να δημιουργήσει την ΟΝΕ περιορίζοντας τα δημοσιονομικά ελλείμματα και δημόσια χρέη, άρα κατά τεκμήριο και τις κοινωνικές δαπάνες· να παρέμβει στο πρόβλημα της φτώχειας που προκύπτει κυρίως λόγω της αυξανόμενης ανεργίας. Κοντολογίς, υπάρχει μια διάθεση παρέμβασης τόσο στα αίτια όσο και στα αποτελέσματα, μόνο που όσον αφορά στα πρώτα, η κατά πολύ ισχυρότερη *οικονομική* δυναμική της μακροοικονομικής σταθεροποίησης λειτουργεί ως οδοστρωτήρας: ξεπερνάει, περιθωριοποιεί και καθιστά σχεδόν συμβολική -αν όχι υποκριτική- την όποια κοινωνική παρέμβαση. Η αντιφατικότητα αυτή εξηγείται εν μέρει από την ύπαρξη πολύ διαφορετικών υπηρεσιών στους κόλπους της Επιτροπής που λειτουργούν εν πολλοίς αυτόνομα: λ.χ. η Γενική Διεύθυνση Κοινωνικών Υποθέσεων (V) και ο αρμόδιος Επίτροπος· δεν έχουν σημαντικό λέγειν για τα θέματα οικονομικής πολιτικής ή βιομηχανίας των αρμόδιων Γενικών Διευθύνσεων II και III αντιστοίχως. Έτσι, το δεύτερο Λευκό και το Πράσινο Βιβλίο για την Κοινωνική Πολιτική, αν και εκδίδονται παράλληλα και σχεδόν ταυτόχρονα με τη Λευκή Βίβλο για την Ανάπτυξη, αντανακλούν αντιστοίχως μια παρεμβατική, σε αντίθεση με μια μάλλον φιλελεύθερη, φιλοσοφία (Kuper 1994).

V. Ορισμένα συμπεράσματα και προοπτικές

Η "Κοινωνική Ευρώπη" δεν είναι μία και ενιαία: αποτελείται από το σύνολο των αλληλοεπηρεαζόμενων εθνικών κοινωνικών κρατών (βλ. λ.χ. *Καθημερινή*, 12/5/96), σε συνδυασμό με το αντίστοιχο ευρωπαϊκό οικοδόμημα που σκιαγραφήσαμε. Ωστόσο, έχει να αντιμετωπίσει κοινές δημοσιονομικές, οικονομικές, τεχνολογικές και δημογραφικές προκλήσεις.

Η κοινωνική πολιτική της ΕΚ(ΕΕ) είναι ανισομερής, με αυξημένες αρμοδιότητες σε ορισμένους τομείς και σχεδόν ανύπαρκτες εξουσίες ως προς άλλους. Επί πλέον, είναι διφυής, με ένα νομοθετικό και ένα παράλληλο (πενιχρό) χρηματοδοτικό σκέλος,

αλλά και με δύο κατευθύνσεις: τη ρύθμιση της εργασίας/παραγωγής και την αντιμετώπιση της ανεργίας/περιθωριοποίησης. Τέλος, συνυπάρχει άβολα με τις κατά πολύ ισχυρότερες οικονομικές δυναμικές που αναπτύσσονται με τη μικρο- και μακρο-οικονομική ολοκλήρωση.

Σε αντίθεση με τα εθνικά κράτη πρόνοιας, δεν έχει -επί του παρόντος τουλάχιστον- μια δική της διαμορφωμένη "κοινωνική βάση" από την οποία να αντλεί την απαιτούμενη ισχύ και νομιμοποίηση. Η όποια μελλοντική ενίσχυσή της θα προέλθει είτε από ριζικές κοινωνικές ανακατατάξεις είτε, το πιθανότερο, από μια διακρατική συμφωνία: λ.χ. από αποφάσεις στα πλαίσια της διακυβερνητικής διάσκεψης, όπου ενδέχεται να συμβάλει η προβλεπόμενη άνοδος των Εργατικών στη Βρετανία και η άρση της αυτοεξαιρέσεως.

4. Ακόμα και μια εξομάλυνση της θέσης της Βρετανίας δεν θα αλλάξει ριζικά την κατάσταση. Το πιθανότερο είναι ότι, για καιρό ακόμη, θα παρατηρείται το συνηθισμένο φαινόμενο του "ασυγχρόνιστου" μεταξύ των διαφόρων επιπέδων ενοποίησης: η οικονομική ολοκλήρωση, ενδεχομένως δε και η πολιτική, θα προηγούνται κατά πολύ της κοινωνικής, η οποία θα έπεται ως αντανάκλασή τους, συνεχίζοντας τον άχαρο ρόλο της συμπλήρωσης, νομιμοποίησης αλλά και αμφισβήτησής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) Ελληνική

- Delors, J., "Η Κοινωνική Πολιτική στην Ευρώπη", *Κοινωνική Ευρώπη*, 2/94.
- Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εργασίας: *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας*, Αθήνα 1994.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Λευκή Βίβλος για την Ανάπτυξη, την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση*, ΚΟΜ(93), 700, τελικό.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική-Η Πορεία προς το μέλλον για την Ένωση*, Λευκό Βιβλίο, ΚΟΜ(94)333 τελικό.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Η Κοινωνική Προστασία στην Ευρώπη-1995*, ΚΟΜ (95), τελικό.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα Κοινωνικής Δράσης 1995-1999*, ΚΟΜ(95), 134, τελικό.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Τελική Έκθεση "Φτώχεια 3" (1989-1994)*, ΚΟΜ(95), 94, τελικό.
- Ζορμπάς, Γ. (1996), "Ο ρόλος των κοινωνικών εταίρων στο κοινοτικό επίπεδο και οι νέες διαδικασίες που θεσπίστηκαν με τη συμφωνία για την κοινωνική πολιτική" στο Γ. Μηλιός (επ.), *Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικός Διάλογος στην Προοπτική της Ο.Ν.Ε. και της "Ευρώπης των Πολιτών"*, εκδ. Κριτική & Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα.
- Κολοτούρου, Β., "Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο: Νέοι Κανόνες Λειτουργίας στα πλαίσια της αναμόρφωσης (1994-1999) των Διαρθρωτικών Ταμείων", *Επιθεώρηση Ευρ. Κοιν.*, 11/1993.
- Κουτσιαράς, Ν. (1992), *Η κοινωνική πολιτική της ΕΚ: Οικονομική ερμηνεία*, Κείμενα Εργασίας ΕΚΕΜ.

- Νικολακοπούλου-Στεφάνου, Η. (1993), "Η Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική μπροστά στην πρόκληση της ανταγωνιστικότητας", *Επιθεώρηση Ευρ. Κοιν.*, 11/1993.
- Νικολακοπούλου-Στεφάνου, Η. (1996), "Η Απασχόληση και τα Κοινωνικά Δικαιώματα στη Διακυβερνητική Διάσκεψη", *Επιθεώρηση Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης*, Ιούνιος 1996.
- Νικολακοπούλου-Στεφάνου, Η. (1997), *Πολιτικές Απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Υφαντόπουλος, Γ. (1995), "Η Κοινωνική Πολιτική" στο Ν. Μαραβέγιας και Μ. Τσιονιζέλης (επ.), *Η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Θεμέλιο, Αθήνα.

Β) Ξενόγλωση

- Adnett, N. (1995), "Social Dumping and European Economic Integration", *Journal of European Social Policy*, (5).
- Begg, I. and Nectoux, F. (1995), "Social Protection and Economic Union", *Journal of European Social Policy* (4).
- Däubler, W. (1995), "Les Droits Sociaux dans l' U.E.", Mario Telo (ed.) *Démocratie et Construction Européenne*, Ed. ULB, Bruxelles.
- Delorme, N. (1995), "Le cadre Établi par le Traité de Maastricht pour la Politique Sociale Européenne", *Revue du Marché Commun et de l' U.E.*, avril 1995.
- EC Commission, *Livre Vert sur la Politique Sociale Européenne. Options pour l' Union*, COM(93) 551 final.
- EC Commission, *Social Protection in Europe*, Luxembourg, 1994.
- Falkner, G. (1996), "The Maastricht Protocol on Social Policy", *Journal of European Social Policy*, (6).
- Ferrera, M. (1996), "The Southern model of Welfare in Social Europe", *Journal of European Social Policy*, (6).
- Flynn, P., "Politique Sociale Européenne: Ou Sommes-nous, ou allons-nous?", *Revue des Affaires Européennes* 3/95.
- Garnier, J.-P. (1996), "Le Marché contre la citoyenneté", στο Γ. Μηλιός, ο.π.
- Gough, I. (1996), "Social Assistance in Southern Europe", *South European Society & Politics*, (1).
- Hughes, S. (1995), "The European Social In-action Programme?", *Revue des Affaires Européennes*, 3/95.
- Kapstein, E. (1996), "Workers and the World Economy", *Foreign Affairs*, May/June 1996.
- Kleinman, M. and Piachaud, D. (1993), "European Social Policy: Conceptions and Choices", *Journal of European Social Policy* (JESP), (3).
- Kohl, J. (1996), "The EC: Diverse Images of Poverty", στο S. Miller, E. Oyen, S. Samad (ed.), *Poverty: A Global Review*, Scandinavian University Press.
- Kuper, B. (1994), "The Green and White Papers of the EU", *JESP* (2).
- Laske, C. (1993), "The impact of the Single European Market on Social Protection for Migrant Workers", *Common Market Law Review*, 30.
- Leibfried, S. (1994), "The Social dimension of the E.U.: En Route to Positively Joint Sovereignty?", *Journal of European Social Policy*, (4).
- Majone, G. (1993), "The European Community between Social Policy and social Regulation", *Journal of Common Market Studies*, June.
- Ouazan, J.-M. (1995), "La Dimension Sociale de la Construction Européenne", *Revue des Affaires Européennes* 3/95.
- Pieters, D. (ed.), (1991), *Social Security in Europe*, Bruylant, Brussels.
- Rhodes, M. (1992), "The Future of the 'Social Dimension': Labour Market Regulation in Post-1992 Europe", *Journal of Common Market Studies*, March.

- Vobruba, G. (1995), "Social Policy on Tomorrow's Euro-Corporatist Stage", *Journal of European Social Policy*, (4).
- Watson, P. (1993), "Social Policy after Maastricht", *Common Market Law Review*, 30.